ПЪРВИ МЕЖДУНАРОДЕН ПАНАИР,
ПРАЗНИК, ФЕСТИВАЛ и КОНКУРС

Д Ж У М А Я

94

Борис Керемидчиев

НЯКОГА В ГОРНА ДЖУМАЯ

СЪРДЕЧНО БЛАГОДАРИМ
НА СПОНСОРА НА ИЗДАНИЕТО
ЕТ "ВАЛЕНТОН И СИНОВЕ"
БЛАГОЕВГРАД

БОРИС КЕРЕМИДЧИЕВ

НЯКОГА В ГОРНА ДЖУМАЯ

- фрагменти от миналото -

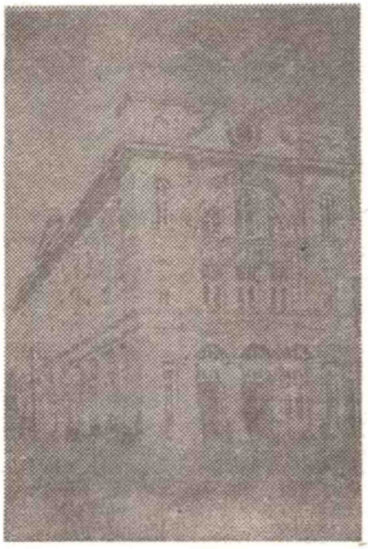

1994 г.

"Живата памет" на Благоевград

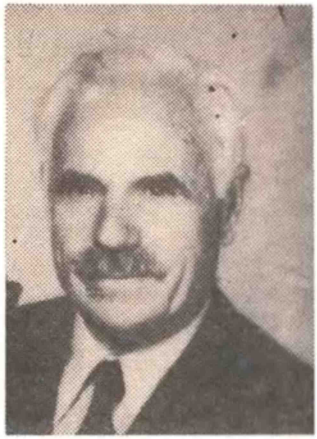

Борис Керемидчиев е роден в село Хърсово, Кукушко. След 1913 година той и многолюдното му семейство изживяват всички премеждия на бежанството и в продължение на 10 години са без собствен дом и стряха - Дойран, Драгомирци, Струмица, Петрич, Ключ - но винаги там, където е българско. През 1923 година се установяват в Горна Джумая, където авторът живее и днес. Повече от тридесет години работи като шивач, а след пенсионирането си се занимава с обществена дейност. Съосновател е на кукушката земляческа група, която близо две десетилетия води активен културно-просветен живот.

Безкористен дарител и общественик, бай Борис Керемидчиев е известен като "живата памет" на града, която той с присъщия му патриотизъм и родолюбие, е поставил в услуга на своите съграждани, за да възкреси чрез ярките си спомени картината на някогашна Горна Джумая.

Готова за печат е и следващата му книга "Живи разкази" - документални сведетелства за страданията на българите - бежанци от Македония.

"СТРИМОН ПРЕС"

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

Уважаеми читателю,

Може би първото, което трябва да споделим с теб, след като държиш в ръцете си това четиво е, че то първоначално не бе замислено като самостоятелна книга. Всичко тръгна от един спомен, който пък роди една рубрика във в. "Пиринско дело" под надслов "Някога в Горна Джумая". Един по един прииждаха спомените, редяха се отделни фрагменти от живота на някогашна Горна Джумая. Записвахме ги непредубедено, така, както ги е съхранила паметта на съвременника. Интересът, с който бе посрещната рубриката, ни подтикна да продължим с издирването на интересни и любопитни факти от историята на града, но идеята за книга бе още далеч. Тя дойде по-късно, когато рубриката "Някога в Горна Джумая" бе приключена. Кураж да съберем всичко в едно цяло ни дадоха отзивите на всички онези граждани, които обичат града ни, интересуват се от историята му и желаят да научат нещо повече за миналото му.

Разбира се, възможно е някъде да има малки пропуски, що се касае до дати и имена (все пак оттогава са изминали 70 години), но според нас като цяло отделните фрагменти очертават една достоверна картина на тогавашния провинциален градец, дават представа за живота в него, за нравите и обичаите.

Книгата не е задълбочено изследователско съчинение и няма претенциите за анализ на обществено-икономическия, политическия и културния живот в града ни преди седем десетилетия. Спомените не са последователно изложени в хронологичен ред. Дори някъде могат да се забележат известни празноти - това е неизбежно при сглобяването на отделни фрагменти в едно цяло. Според нас силата и значението на това четиво е в непосредствеността на впечатленията на очевидеца, на съвременника, който пък има предимството да види и разкаже за неща и събития, които убягват от строгия поглед на научното изследване.

Една болка, която не може да остане незабелязана, пронизва всичко събрано в тези корици - болката на бежанците от Македония. Колкото и много години да са отминали, с нищо не може да се заглуши парещия спомен за родния край, за бащиното огнище...

Като се надяваме на снизхождението ти, уважаеми читателю, вярваме, че ще оцениш написаното тук като добросъвестен опит за малък принос към познанията ти за историята и миналото на нашия град в периода след 1923 година.

Николай Керемидчиев

Бежанци на път за България

ГРАДЧЕТО - ПЪРВИ ВПЕЧАТЛЕНИЯ

На 1 март 1923 г. заедно с много други семейства от Кукушко стигнахме в Горна Джумая. Беше дошъл краят на нашия многострадален бежански път. Тук беше нашата България, тук щяхме да останем до края на живота си.

Какво представляваше Горна Джумая, когато я видях за пръв път? Малко градче със 7-8,000 жители, с тесни и прашни улички, разположено от двете страни на река Бистрица. По левия бряг започваше от там, дето сега извива пътят към Ловния дом и продължаваше надолу до казармите, а по десния - от Водениците (дето е сега закрития плувен басейн) и стигаше до Стоматологичната поликлиника. На северозапад къщи имаше до сегашната община. Дотам беше градът. Надолу бяха все бахчи и градини.

Нямаше много големи постройки. Преобладаваха схлупените дюкянчета, останали от турско време - тъмни, сбутани, неугледни. Търговската част на града, или както тогава се наричаше, чаршията, се спускаше от моста при часовника по улица "Серска", по левия бряг на Бистрица. Бяха все занаятчийски работилнички - обущарници, кожухарници, налбантници и др. Имаше и няколко хана - Осенския, Сушичкия, Кьосевия. От площад "Македония" до бившата община - всичко това една редица дъсчени бараки, високи до два - два и половина метра - все бакалнички, кебапчийници, шкембеджийници. Отсреща пък бяха стари турски дюкянчета, които по-късно през 1925 г. изгоряха и на тяхно място се построиха масивните сгради до бившата книжарница "Максим Горки". До 1944 г. бяха само на една плоча и се ползуваха като дюкяни от различни търговци. Имаше все пак няколко по-забележителни сгради в града, построени около 1920 г. Една от тях бе на бившата аптека N 1, вляво

от ГУМ, по-надолу срещу Стоматологичната поликлиника бе къщата на зъболекаря д-р Янев, там беше и Народната банка. През 1922 г. бе построена къщата срещу ресторант "Здраве" и някои други.

По това време Горна Джумая беше градче с чисто бежански облик. След 1913 година тук бяха дошли над 100 семейства от Кукушко, а след 1919 още толкова, че и повече, от Стумица и други селища. Трябваше да се подслонят някъде тези хора, да изхранват голямата си злочеста челяд. Тогава именно по гарската улица се направиха контрабандно много дребни постройки и къщурки. Повечето се правеха нощно време - на четири дирека сложат керемидите и общината не ги блъскаше. После ги зидаха и довършваха. По тези постройки намираха работа много от бежанците, така и много от тях направиха свои домове.

ГОРНОДЖУМАЙСКА БИСТРИЦА

През миналия век р. Бистрица е разделяла града на две. На десния й бряг, около топлите минерални извори, се настанило турското население, а надолу от "Сапунджи дере" били градините и ливадите му. Българите живеели на левия бряг на реката, във "Вароша", като къщите им стигали до казармите. В миналото Бистрица била пълноводна и бърза планинска река, която лете никога не пресъхвала и дарявала с живителна влага просторните ливади, градини и тютюнища, които се простирали в западната част на Горноджумайското поле. Когато обаче излизала от коритото си, правела големи пакости.

Над реката по мое време имаше четири дървени моста, които тя често отнасяше: "черковният", "чаршийският", "касапският" (по сведения на възрастни хора мостът при халите се е наричал така и през миналия век е бил покрит. На него е имало няколко занаятчийски работилнички, но при едно от поредните прииждания на Бистрица бил отнесен), както и "дяволският" мост - под зеленчуковия пазар.

Пълноводието на реката, освен за напояване, се използуваше най-рационално от горноджумайци и за дъскорезници и воденици. Техният брой се увеличи в годините след войните, когато градът бързо нарастна от прииждащите бежанци. Ускорено започна да се развива дървопреработването и бе необходим много дървен материал за строеж на жилища, които бяха изключително дървени постройки.

Дъскорезниците, или както ги наричаха още "чаркове", бяха собственост на едри, а и на по-дребни търговци, които притежаваха в града складове за дървен материал. Такива бяха Лука Спиров, Добри Мишев, Петър Ставрев, Васил Шаляфов, Воин Стоев. Някои от тях имаха по няколко десетки души работници. Дъскорезниците се простираха

нагоре по реката чак до м. "Славово". Около 1920 г., когато още не е имало път, целият материал, който се бичел - дъски и греди, се свалял надолу с мулета и коне, които на кервани слизали в града. Някои от по-заможните "чаркчии" имали собствени животни за превоз, а други наемали кираджии от близкото село Бистрица или от живеещите наоколо власи, като им заплащали на превозен курс.

Освен дъскорезниците реката задвижваше и няколко воденици "караджейки", които мелеха пшеница, царевица и ръж за населението. Една от тях беше Диновата воденица, която след време бе приспособена и за маслобойна - за преработка на афионово семе в дървено масло. "Ингилизовата фабрика за брашно" се намираше около театъра и използуваше водата на "Сапунджи дере". При сегашния плаж бяха разположени една под друга водениците на Лука Спиров и "Джарковата воденица". Под "дяволския мост" се намираше "Новоселската воденица", а малко по-надолу от нея, при старите гробища беше "Мавродиновата". Имаше още две воденици - при бившата "Мототехника" и на "Сапунджи дере.

ПОМИНЪК И ЗАНАЯТИ

Основната част от населението на градчето се препитаваше от тютюнджийството. Около 1923 г. тютюнът се заплащаше много добре - по 120-130 лева на килограм. Хубав, лош - само тютюн да имаш. И чиновници, и занаятчии - всички имаха тютюневи нивички. През деня работеха в дюкяна или работилничката, а през нощта в малките часове ставаха рано да помагат на жените, старците и децата в брането. Населението се прехранваше главно от това и успя да стабилизира малко положението си. По това време именно се построиха и няколко големи тютюневи складове в града, собственост на богати търговци. В тях работеха може би над хиляда души, които бяха най-компактната трудова маса в града.

На особена почит в града бяха занаятите, особено след войните. Народът трябваше да се обуе, да се облече. Готови дрехи и обувки все още нямаше и всичко бе в ръцете на занаятчиите. Имаше десетина шивашки работилнички, които обслужваха и обличаха не само градското население, но и околните села. Селяните носеха все още аби, потури и елек. Градските дрехи дойдоха сравнително късно.

Доста работа имаше и за десетина кожухари по ул. "Серска". Кожухчетата все още се носеха и то не само от старите хора. А всяка млада булка от селата отвъд Струма за сватбата си ушиваше "полка" - късо жакетче от чоха, което първо се шие от шивачите, а после се носи на кожухаря да му сложи яка от "морско жребе" (видра) - една дреха, доста скъпа за времето си, която обаче повдигаше самочувствието на младоженката.

Обущарите също не бездействуваха. Обувките тогава се правеха на ръка, а кожарите продаваха на чифтове "фаши" - говежди кожи, от които селяните сами си стъкмяваха опинци.

Земеделието, и главно тютюна, с който населението се

изхранваше, не можеха да минат без помощта на домашни животни - коне, магарета, волове. Почти всяко семейство не само в селата наоколо, но и в града, имаше в двора си представител на тези безсловесни помощници. Затова и по толкова оживената улица "Серска" се намираха дюкянчетата и работилничките на множество самарджии, налбанти, ковачи и др.

Многобройните бежанци, които се заселваха в града, получаваха от държавата парцели и кога легално, кога не, започваха да строят нови домове. Освен майстори-зидари и строители, много хора изкарваха прехраната си и като бояджии, общи работници по постройките и т. н.

ПРЕДИ ДА ЗАПОЧНЕ ДЕНЯТ

След 1921 година от околните села към града започнаха да приждат една доста голяма маса момчета, изпратени да учат занаят. А по това време тук имаше хляб за кожухари, обущари, шивачи, дърводелци, коларо-железари и много други занаятчии. Малките пришълци (повечето бяха учили само до IV отделение) по 1-2 години работеха без пари, а някои дори плащаха на майсторите си. Много често обаче те вършеха различна домашна работа, която нямаше нищо общо със занаята - цепеха дърва, носеха хляба на фурната, дрехите на пералнята и т.н.

Зимата беше най-тежкия период за чираците. Денят е къс и се налагаше да се работи на "шевекер" (на лампа, докато съмне). Часовниците тогава бяха рядкост, а и откъде часовник у един чирак. За да отвори дюкяна, да го помете и изчисти, той трябваше да отиде да вземе ключа от майстора си към 4-5 ч. сутринта. Как да се ориентира колко е часът, когато и градският часовник често не работеше. Някои от момчетата ставаха още преди 2-3 часа и се лутаха из тъмните улички на малкия градец, без да могат да се ориентират във времето. Добре, че хлебарите палеха рано своите фурни, за да извадят за гражданите топъл и ароматен симид. Там се приютяваха чираците и седяха на топло, докато стане време за отваряне на дюкяна.

Имаше и няколко кафенета, които работеха още от малките утринни часове и на разговор в тях се събираха ранобудни българи и турци. Такива бяха кафене Зора" на Андон Ифандиев и кафенето на "Чичо Стефан" на "Серска", както и турското кафене. Това, последното, особено по байряма, светеше по цяла нощ. Тук турците се събираха на "сюфер". По време на рамазан-байряма те ядят и пият само нощем и това продължава около 30 дни.

И така, за малките чираци, тръгнали да усвояват занаят,

денят започваше много преди да изгрее слънцето и завършваше късно вечер след изпълнение на последните задължения. Това тяхно ежедневие можеше да се промени едва след три години, когато според закона за занаятите можеха да държат изпит за калфи, а при успех след още три - и за майстори. Така след шестгодишен стаж най-добрите, след като положеха изпит пред комисия от занаятчии и представител на занаятчийската камара, ставаха майстори, а една част от тях завинаги оставаха обикновени работници.

МЕДИЦИНСКОТО ОБСЛУЖВАНЕ

Васил Кънчев, посетил Горна Джумая през 1892 г. пише: "... Страшна горещина владееше. Слънцето просто гореше лицето на човека. Отникъде няма вятър, а из нечистите улици се дига лошава миризма. Това, от една страна, лошата бунарска вода от друга, и многото овощия, с които е препълнен градът, бяха причина за една силна треска, която вирлуваше тук цялото лято. Аз прекарах една нощ на един хан, както отдавна не бях прекарвал. Смрад, дървеници и горещината ме страшно измъчиха... Реших, колкото е възможно по-скоро да изляза от града".

Че нещата не са се променили към по-добро, що се отнася до лошата хигиена и възникващите от нея епидемии и болести близо четвърт век след това, говори и една бележка в бр. 1 от 1919 г. на в. "Македонска сълза". В нея се съобщава за вирлуващата епидемия от скарлатина, която е отнела няколко човешки живота и се насочва вниманието на властите към замърсяването на града. Канализация в града няма с изключение само на някои улици, където по частна инициатива са изкопани канали, но те не могат да задоволят нуждите на града.

Дълги години страшен бич за местното население беше маларията, известна още под името "треска". Тъкмо за нея споменава и В. Кънчев в своята книга "По долините на Места, Струма и Брегалница". Тя се причиняваше от ухапванията на комари, които плуваха като облаци над заблатените водни площи около Струма. В Горна Джумая беше създаден "лекарски инспекторат по маларията", чиито задължения бяха да се правят бактериологически наблюдения на заразените от малария и да се дава хинин на населението, като най-сигурно лекуващо средство. Въпреки това обаче главният инспектор по маларията д-р Алфандари губеше битката с упоритата болест. Според отчетите на станцията

заболелите през 1923 г. са били 68, през 1927 - 286, а през следващата година - 1 476 души.

Към 1923 г. за здравето на местното население се грижеха трима-четирима лекари - околийският д-р Стойчев, общинският - д-р Перикли Джогов и д-р Борис Проевски. По това време в града още нямаше болница и прегледите се извършваха в градската амбулатория, където днес се намира ДНА. По-тежките случаи се изпращаха в болницата в Дупница.

Стоматологическата помощ осигуряваха зъболекарите д-р Стойчева и д-р Петрова. Съпругът на последната беше зъботехник.

Нуждите от лекарства за населението задоволяваше малката аптека на Васил Христов, която се намираше на мястото на днешната Търговска банка.

След 1925 г. в града по различно време пристигаха още лекари - докторите К. Танев, Ил. Ципушев, Вл. Бъчваров. Първият рентгенов апарат, разбира се частен, монтира в кабинета си д-р Аладжемов.

Все по това време стана издигането на града за окръжен център. Започна се и строеж на голяма болница, но обектът беше завършен изцяло едва след 1944 г.

"МАКЕДОНСКА СЪЛЗА"

Първият вестник, който започва да излиза в Горна Джумая се нарича "Македонска сълза" и се отпечатва в печатницата на Никола Деведжиев в началото на декември 1919 г. В музея се пази оригиналният първи брой, съхраняван дълги години от Иван Манасиев.

"Македонска сълза" е обявен като "независим орган на македонските бежанци", който да защитава техните интереси. Отговорен редактор е Ташко Комитов. В първия брой, както във всяко ново печатно средство за масова информация, е напечатена програмата и целите, които си поставя вестникът. Ето как завършва уводната статия:

"Македонска сълза" ще бъде знамето ни. Тя ще бъде отзив на наболялата душа на македонеца роб, тя ще бъде неговият страж, който ще бълва огън и жупел в лицето на неговите неприятели, тя ще издигне високо глас на живот и свобода, ще посочва извора на мизерията, в която е хвърлен. Нейната програма е: хляб и свобода!"

Публикувано е съобщение за проведено общоградско събрание на бежанците, на което е избрана комисия, призвана да защитава техните интереси, която да се срещне с министъра на вътрешните работи, министъра на земеделието и председателя на комисията за бежанците в София и да моли за отпускане на земя, имоти и други помощи за изпадналите в беда бежанци от Струмица. В приетата телеграма се казва:"... Да се приведат в известност всички безстопанствени имоти и се раздадат рационално между бежанците, които са напуснали родните огнища с надежда да намерят братски грижи в майка България и готови да споделят всичко със своите по-рано освободени братя. И само по такъв начин ще бъдат полезни както за себе си, така и за отечеството".

В подлистник много живо и емоционално се разказва за

премеждията на бежанците, принудени от Ньойския договор да напуснат роден край. Пътуването с теснолинейката е предизвикало възхищението на автора: "Който не е пътувал с прочутата "Българска дековилка" от Златарево до Радомир и обратно, нищо на света не знае. И наистина, колко прекрасно се пътува с нея. Никак да не си поет, пак те настроява: хубавата обстановка и добрия подбран персонал по движението й те прави да станеш такъв, пък и нещо повече..."

В хрониката е отбелязано бързото повишаване на цените на някои стоки, както и върлуващата епидемия от скарлатина. Като всяко уважаващо себе си издание, вестникът взема активна гражданска позиция по някои обществено важни въпроси: "Внимание! В градската минерална баня "Чарши баня" има голяма нечистота! Къде е санитарната власт да хване за ушите наемателя й?"

На четвърта страница са публикувани имената на гражданите, внесли парични дарения във фонда на вестника, така наречените спомоществователи, или както сега гръмко ги наричаме, спонсори. Тук са публикувани и любопитни рекламни съобщения и обяви. Ето две от тях: "Важно за бежанците. Отворих кафене и питиепродавница на дребно "Обновление" с натурални вина и ракия на ул. "Полицейска" близо до околийското управление. Прислуга бърза. Заповядайте, посетете и ще се уверите в истинността." Още по-любопитна реклама: "Телеграма! Кръчмари и консуматори! Горноджумайци и провинциалисти! Тичайте при луксозния склад за спиртни напитки "Нектар" да видите дава ли на сметка както на едро, тъй и на дребно пристигналите тракийски вина... и други спиртни напитки и дава ли шикмезета с най-бърза прислуга. Който не посети "Нектар", ще скърби додето е жив!"

След такава реклама, по-скоро отчаян вопъл на застрашен от фалит търговец, въпросното заведение или е процъфтяло, или е западнало съвсем.

ЧИТАЛИЩЕ "СЪГЛАСИЕ"

Културният живот на градчето към 1923 г., доколкото го имаше, се изчерпваше с дейността на читалище "Съгласие", в което се провеждаха вечеринки, изнасяха се сказки и беседи или пък се играеха пиеси от самодейния градски театър или пътуващи театрални трупи от София. Читалището се помещаваше тогава в сградата на стара турска джамия. Тя се намираше на мястото на сегашното читалище, до нея беше залепена общината.

Помня, че първата пиеса, която гледах, беше на самодейния театър, който представи "Кървавата македонска сватба" от Войдан Чернодрински. В ролята на Осман бег играеше инж. Георги Бръчков, а Цвета се изпълняваше от Гичка Трушкова. Понякога, макар и рядко, в града идваха различни пътуващи трупи, най-известната от които бе тази на Матю Македонски.

Електричество още нямаше и читалището вътре се осветяваше от газени лампи. През лятото на 1923 г. в горния край на градската градина (тогава, разбира се, още я нямаше) търговците братя Розен монтираха малък агрегат, който ползуваха подвижните кина и благодарение на него за първи път гледахме филм.

След 1925 година започна благоустрояването на града и неговият център. Една от първите сгради, които се построиха, бе тази на читалището. Основният камък бе положен през април 1926 година от председателя Иван Караджов в присъствието на цялото читалищно настоятелство и много граждани. Поради липса на средства строежът се проточи около две години и освещаването на сградата бе извършено в края на декември 1928 година.

След като бе построена тази модерна за времето си читалищна сграда, се забеляза видимо оживление на културната дейност. Зачестиха и театралните постановки, особено

след пускането на електричеството през ноември 1929 г. По това време македонската младежка организация и читалището за първи път представиха оперетата "Гергана" от маестро Георги Атанасов. Представлението имаше голям успех и всички ние изпитвахме гордост и задоволство от изявата на нашите съграждани-самодейци. И до днес е останало в съзнанието ми изпълнението на Иван Шарланджиев (баща на режисьора Любомир Шарланджиев) в ролята на Никола, любимият на Гергана (чиято роля се изпълняваше от една пощенска служителка, чието име за съжаление вече не си спомням).

Пак по това време нашите съграждани имаха удоволствието да се срещнат с големия талант на прочутия наш артист Кръстю Сарафов, който гостуваше с пиесите "Унижените и оскърбените" от Достоевски, "Тартюф" от Молиер и "Мариус", чиито автор не си спомням. Възхищението от неговата игра бе толкова голямо, че по средата на едно от представленията, членове на младежката македонска организация му поднесоха букети цветя, придружени от вълнуващо слово.

През 1934 година бе избран нов читалищен съвет с председател Петър Големинов (баща на композитора Марин Големинов) и културният живот се обогати още повече. Самодейците от младежката организация в Кюстендил гостуваха с пиесата "Под мрачно небе" от Димитър Талев, която показваше тежкото положение на българите в Македония, останали под сръбско робство. На патриотична тема бяха и пиесите, представяни от драматичния състав при гимназията. Спомням си заглавията "Хъшове" и "Под игото". Някои от учениците самодейци след време станаха редовни артисти в образувания градски театър - Илия Бръчков, Янко Здравков, Вангел Рупов, Анка Димова, Анка Тасева и др. Зачестиха гастролите на софийските артисти. Чести гости ни бяха Кръстю Сарафов и Иван Димов. Матю Македонски се представяше с "Добре скроения фрак",

"Писмото" и "Тебеширеният кръг".

Разбира се, по това време културният живот не можеше да мине без вече известния Мистер Сенко, чиито представления се очакваха с голям интерес и протичаха винаги при най-голям успех. Неговите фокуси и илюзии се приемаха еднакво добре и от стари, и от млади, и от интелигенцията, и от простия народ.

Любителите на цирковото изкуство пък имаха възможност още няколко години преди това да се наслаждават на смелите акробати и смешниците от големите циркове "Независима България" и "Козаров", които обикаляха без отдих цялата страна и запълваха нуждата от културни развлечения.

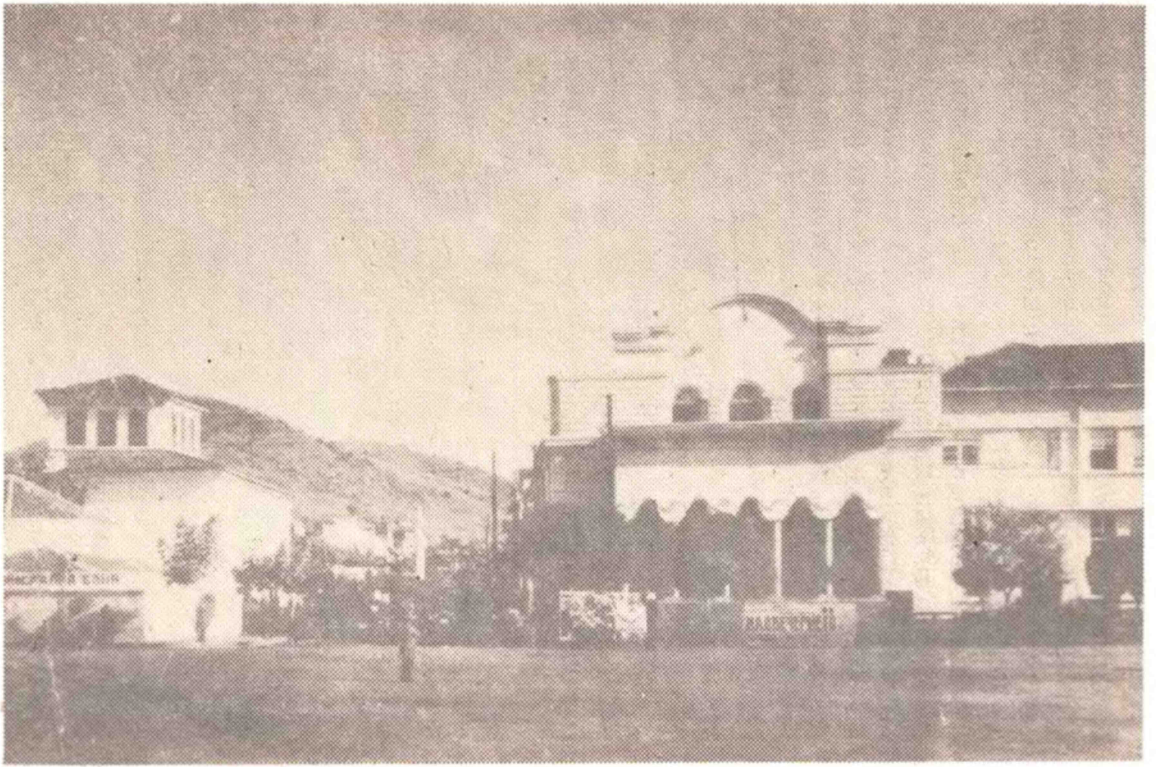

Читалището и общинската баня, 1930 г.

УЧИЛИЩАТА

В града имаше няколко български училища. Децата на бежанците - кукушани, заровалии, поройлии и други - се учеха в началното училище "Арсений Костенцев", което се намираше на мястото на днешния хотел "Волга". На ул. "Серска" беше училище "Мите Марков", открито през 1919 г. и наименовано на обесения през 1876 г. от турците в Горна Джумая учител-революционер. След години на това място се помещаваше Търговската гимназия, а по-късно Икономическият техникум. Старо прогимназиално училище, строено през турско, имаше и в черковния двор.

След завършването на Балканската война през 1913 г. българската Солунска мъжка гимназия "Св. Кирил и Методий" изживява труден период. В следващите седем години тя непрекъснато е местена от град на град - в Струмица (вече под името "Струмишка смесена гимназия") е от 1913-1915 г., в Щип - от 1916-1917, отново в Струмица (1918-1919), а след Ньойския договор, съгласно който градът остава на територията на Сърбия, през учебната 1919-192 г. гимназията се установява в Петрич. Поради лошите битови условия там учителският съвет успява да издействува от Министерството на просветата тя да бъде преместена в Горна Джумая. Това става през учебната 1920-1921 година и младежите от окръга получават вече тук средното си образование. Името "Струмишка смесена гимназия" се запази до 1925 г., когато учителският съвет, изхождайки от обстоятелството, че тя е приемник на бившата Солунска гимназия, взе решение и направи предложение пред министерството на просветата да се преименува в Горноджумайска гимназия "Св. Кирил и Методий" (бивша Солунска). Предложението беше одобрено.

Поради липсата на подходяща сграда кметът на града Панайот Тасев, със съгласието на Ал. Стамболийски, се

обръща към министъра на войната ген. Иванов с молба да бъде разрешено за нейните нужди да се ползват помещенията на старите турски казарми извън града. В тези неуютни и занемарени постройки гимназията се помещава до края на 1922 г., когато сградата е взета отново за военни нужди. Налага се временно гимназията да се премести в прогимназиалното училище в черковния двор. През 1924 г. училищното ръководство нае новопостроената част на къщата на Костадин Балабанов и Андон Даскалов срещу тютюневия склад "Консорциум". През 1929 год. се наложи ново преместване - този път в новата прогимназия (по-късно Икономически техникум). Нуждата от собствена сграда беше повече от наложителна и въпреки, че решение за това бе взето на общоградско събрание още през 1924 г., строежът започна след шест години. Поради липса на средства нещата вървяха бавно. Събираха се дарения, помощи. Общинското ръководство реши да се обърне към тогавашния министър на благоустройството Георги Йорданов и го покани да посети Горна Джумая. Тогава за първи път видяхме български министър с потури и джамадан (елек). Средствата бяха осигурени и през 1933 г. строежът беше завършен.

ПОЩАТА

През 1910 година турската администрация в Горна Джумая построила нов конак (полицейско и административно управление) в центъра на града - под сегашната Търговска банка, до реката, където е моста срещу музея. Но не могли да му се нарадват турците, тъй като през 1912 година започна Балканската война и те трябвало да напуснат града.

През 1923 година на първия етаж на тази сграда се помещаваше телеграфопощенската станция на Горна Джумая. Тя заемаше три стаи, съседните бяха заети от мировия съдия, а целият втори етаж бе на разположение на съда.

В пощата работеха 10-15 служители под ръководството на началника Димитър Панчев от Велес. Освен телеграфа, по който се приемаха и предаваха телеграми, имаше и една телефонна кабина. В града по онова време освен официалните учреждения, телефони имаха големците и някои от най-изтъкнатите търговци. Три-четири души телефонисти осигуряваха връзката с другите населени места, но тя бе много несигурна и некачествена.

Ежедневната поща, състояща се от писма, колети и вестници, пристигаше по влака (тогава жп линията бе теснолинейна) на старата гара, на около 3.5 км от града и за нейното пренасяне се грижеше каруцарят Михал Французина. Месечните заплати на чиновниците и държавните служители също пристигаха по влака и тогава с Михал като охрана пътуваше общински стражар.

В пощата имаше и спестовна служба. Щом получеха парите от продажбата на тютюните, гражданите ги внасяха там. Беше открит и клон на Популярна банка в града, която кредитираше дребните занаятчии и търговци в града, но болшинството от хората предпочитаха да правят спестявания в пощата.

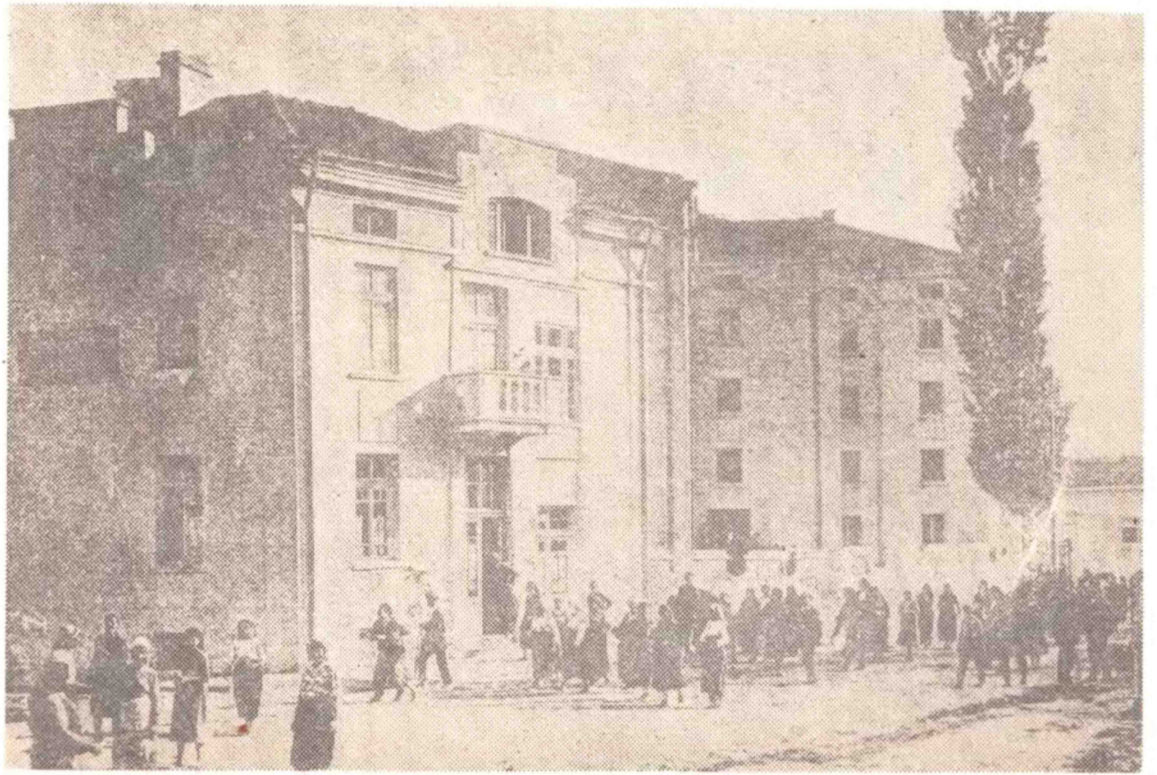

Работници в тютюневия склад "Консорциум", 1929 г.

ХАНОВЕ И ХОТЕЛИ

По времето на нашето преселване в Горна Джумая имаше четири хотела. Най-старият от тях - хотел "София", се намираше на ул. "Серска" на мястото на днешния ресторант "Златното пиле". На отсрещния ъгъл пък беше хотел "Солун", който беше собственост на Димитър Падежки. Този хотел изгоря през една нощ на 1925 г.

Година-две преди нашето идване е бил построен големият хотел "Лондон" на Панайот Тасев, срещу сегашния магазин "Младост". Той беше от най-висока категория и предлагаше много удобства и лукс на своите гости. Тук отсядаха висши държавни чиновници в командировка, тютюнотърговци, артисти, художници, музиканти и други гости но града. Отсреща на същата улица, на ъгъла, където е сега закусвалня "Здраве", се намираше хотел "Париж" на Андон Райнов. В него на 12. IX. 1924 г. падна убит един от водачите на т.н. "македонска левица" Алеко Василев (Алеко Паша). По улицата нагоре към площад "Македония" над ресторант "Брегалница" на Гьошо Андонов по-късно надстроиха хотел "Сплендид". На площад "Македония" се намираше хотел-ресторант "Македония" - собственост на Атанас Манчев.

Освен хотелите, имаше и няколко хана, които обслужваха главно идващите на пазар селяни. Тези от по-близките села посещаваха хановете от дясната страна на река Бистрица - на Таню Ифандиев, на Ристо Рашов, Диновия хан. На левия бряг на реката по улица "Серска" бяха големите ханове между които Осенския, Сушичкия, Кьосевия, този на Вангел Кресналията. Там спираха да нощуват идващите откъм Банско и Разлог колари, както и тези от Петрич и Свети Врач. Дълго време тези ханове съществуваха и бяха нещо като подкрепителни станции за търговците.

Общинска минерална баня, 1930 г.

ПЪРВИТЕ АВТОМОБИЛИ

За първи път товарни камионетки се появиха из улиците на Горна Джумая около 1927-1928 г. Разбрали предимството на механизирания транспорт, по-предприемчивите бързо се ориентираха и закупиха товарни камиони, с които превозваха различни колониални и манифактурни стоки на търговците от града.

Едни от първите собственици на камиони "Форд" бяха Гоце Бараков, Мицо Дзанов, Кольо Таукчиев и още двама-трима, които срещу добро заплащане всеки търговец можеше да наеме.

Около 1927 година към окръжната постоянна комисия беше създадена транспортна служба "Юг", която разполагаше с две пътнически коли, подобни на днешните автобуси, но с подвижен покрив, който през лятото се сваляше. Те превозваха пътници до София, Петрич, Неврокоп, Свети Врач.

Борис Черкезов и Христо Ищев закупиха леки автомобили "Щаер" и "Шевролет" и станаха таксиметрови шофьори. Търговецът Георги Пенков и лекарите д-р Киров и д-р Миловански също имаха свои автомобили.

Поради липса на достатъчно средства, общината не можеше да закупи автомобил за своите нужди и още дълго време ежедневната поща от гарата, отстояща на 4 км от града, се пренасяше от Михал Французина. Когато от София пристигаха заплатите на чиновниците, с него за охрана пътуваше и общински стражар.

Някои от по-големите търговци и фирми след време също заакупиха автомобили. Най-напред се снабдиха с един товарен "Додж" сътрудниците от дрехарница "Македония".

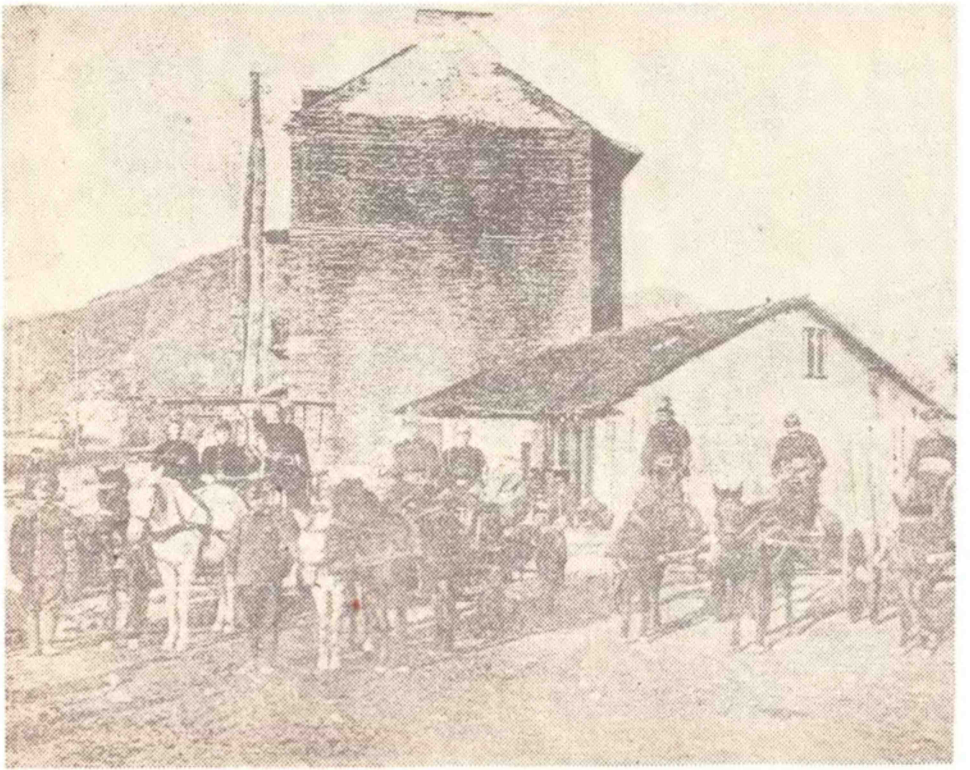

Пожарната команда в града, 1925 г.

ГРАДЪТ СВЕТВА

До 1929 година Горна Джумая не беше електрифицирана. Вечер градът потъваше в мрак. По тесните улички тук-там на някой ъгъл блещукаха с мъждивата си светлина газени фенери, които се палеха и гасеха от служител на общината - фенерджия. По домовете си служехме с газени лампи. Същото беше и в дюкяните и обществените заведения - кафенета, гостилници, ханове и хотели. В многобройните занаятчийски работилници, където бе необходима повече светлина (шивачи, обущари, кожухари) в средата на помещението се поставяше огромна газена лампа с голямо стъклено шише и отражател на светлината с големина на вършник. Задължението ежедневно да се почиства одимения от саждите отражател, както и шишето, се падаше на чираците.

Кафене "Охрид" (на чаршийския мост) беше с една крачка напред в това отношение - там имаше петромаксова лампа, която даваше много повече светлина. Всички прояви в читалището - пиеси, сказки, събрания се провеждаха на газени лампи.

Електричеството стигна до града през 1929 г. Акционерното дружество "Гранитоид" построи юзини над Рила и най-напред в Дупница, а след това и в Горна Джумая прокараха електрически ток.

Липсата на всякаква техника и механизация създаваше много трудности и отнемаше много време при монтирането на електрическите стълбове. По 15-20 души, въоръжени с дълги вили и въжета, бавно и мъчително изправяха всеки стълб. Работата по монтажа на стълбовете и опъването на проводниците се извършваше изцяло от работниците на АД "Гранитоид".

В един дъждовен есенен ден на 1929 г. стана тържественото пускане на електрическия ток. На площада бе излязло

почти цялото население. В центъра, до помпата за вода, където е сега паметникът на Гоце Делчев, техникът Стоян Мишев от София монтира голяма лампа с мощност от 3000 вата, под светлината на която стана голямо народно веселие, извиваха се хора и бликаше народната радост от ценната придобивка.

Градът светна. Всъщност, това е условно казано, защото най-напред се прокара електричество за учрежденията, обществените заведения в центъра и на някои от заможните граждани и местни първенци. Изцяло градът се електрифицира в продължение на следващите 8-10 години.

ГРАДСКАТА ГРАДИНА

Сегашната градска градина се създаде през пролетта на 1924 г. Дотогава нямаше специално обособена зона за отдих на гражданите. Общинската управа отчужди имотите на цинцарите Динови (откъм театъра) и на Ники бей и определи цялата площ, засадена с овощни дръвчета, за градска градина. Прокараха се алеи, а на много места се поставиха пейки. Много често край разхождащите се граждани отвреме навреме тупваха на земята узрели круши, ябълки, кайсии или сливи.

Каналът "Сапунджи дере" тогава завиваше по Царевоселското шосе и водата се спускаше надолу край градините и ливадите. После го насочиха да тече край новосъздадената градина (както е и сега) и по най-прекия път се вливаше в Бистрица. При силни дъждове често излизаше от коритото и преливаше в градината, като нанасяше големи пакости.

Десетина години по-късно овощните дръвчета бяха изкоренени и на тяхно място бяха засадени гъсти редици от акации, за да правят повече сянка. На отделни места алеите бяха толкова зашумени, че слънцето едва проникваше. След време засадиха кипарисови дървета, а след това и канадска топола.

Градината бързо стана любимо място за отдих на горноджумайци, които в горещите летни месеци търсеха прохлада и приятна отмора под нейните дървета. Около 1927 г. бе построен масивен бюфет-бирария с много маси, където солидните граждани със семействата си вечеряха и се забавляваха, докато младежите с весел смях бродеха из алеите и се занимаваха с любимата си игра по това време - бой с конфети.

Тук често се организираха градински увеселения, като инициатори бяха въздържателното, женското или някое друго дружество. Правеха се с благотворителна цел и задължително с входен билет.

Бюстът-паметник на поета Пею Яворов го поставиха през 1933 година. Събраха се много хора, които тачеха паметта на поета-революционер. Ученички рецитираха стиховете му и поднасяха на присъстващите малки портрети на революционни дейци, борили се за освобождението на Македония. Паметникът беше поръчан от общината и е един от първите в града.

Много по-късно на мястото на бюфета бе построен басейн с фонтан, в чиято вода за радост на малките деца плуваха декоративни рибки, включително и "златни". Под големия и мощен високоговорител в неделните утрини децата слушаха радиопиеси, а привечер младежите и възрастните - първите репортажи от футболни срещи. От сергиите и количките находчиви продавачи предлагаха различни детски лакомства - захарни петлета, ябълки на клечка, семки и стрvirгали. До късно в топлите летни нощи градината се огласяше от весела глъчка и младежки смях.

УБИЙСТВОТО НА АЛЕКО ПАША

На 12 септември 1924 година в хотел "Париж" в Горна Джумая, близо до къщата в която живеехме, стана убийството на окръжния войвода на ВМРО за Петрички окръг Алеко Василев, или както бе известен тогава, Алеко Паша. Това събитие беше трагичен епизод от борбата между двете течения на ВМРО.

През 1921 година в София падна убит съратникът на Гоце Делчев Гьорче Петров. Малко по-късно същата година в м. "Самуилова крепост" пък бе обесен Никола Попов. Още няколко убийства станаха по това време.

На 12 септември 1924 г., събота вечер, край хотел "Париж" /днешната закусвалня "Здраве"/, около 21 часа се чуха изстрели. Живеехме наблизо, до сегашната поща, и веднага излязохме. Чухме викове "стой, стой!" и стрелбата продължи надолу по Царевоселското шосе. Веднага се прибрахме и не излязохме цяла нощ. Сутринта мина патрулна двойка и съобщи: "Снощи в хотел "Париж" е убит Алеко Паша". Около 9 часа из града вече имаше много войници с ножове на пушките, а околийският началник Коста Алексиев трескаво даваше разпореждания. Малко след това изкараха Алеко Паша от хотела и натовариха трупа в една каруца, с която караха боклука. Тези каруци бяха доста къси, така че краката на убития/ а той бе грамаден човек/ от коленете надолу се виждаха. Откараха го някъде.

Тази сутрин станаха и други убийства. Полковник Атанасов, който беше голяма личност в македонското революционно движение, го убиха сутринта зад Военния клуб. Вечерта се спуснал от един балкон и очевидец от градската милиция разказваше, че скочил с думите: "Дръжте ме, братя, да спасим Македония!" И се изгубил в градините наоколо. Там прекарал цялата нощ. Сутринта излязъл рано покрай училище "Арсени Костенцев" и тръгнал към читалището. И

там бил убит. Малко по-надолу бе убит Георги Гевгелийски. На мястото на книжарницата пък имаше една будка. Там, до нея, убиха обущаря Димитър Петрински /Димитрето/. Той беше много близък на Алеко Паша - и двамата бяха от Баракли Джумая. Ангел Коларов, околийският войвода на Петричката чета, която била тук, до "Златното пиле" на квартира, сутринта излязъл до чаршията. Забелязали го и открили стрелба по него. Тежко ранен, връщайки се към своята чета, е бил застигнат и доубит в двора на хана. Същият ден в София убиха Димо Хаджидимов, убиха и Славчо Ковачев - водачи на левицата, хора на Сандански. Започнало бе едно разчистване на сметки....

Убитите в Горна Джумая ги прибраха пред общината, която се намираше на мястото на днешното читалище. Имаше нещо като навес. Там ги събираха, после аутопсия им правиха и накрая ги погребаха без нито един човек в края на гробищата.

Същият този ден съобщиха, че Тодор Александров е убит. Дотогава никой не знаеше за това убийство, което е станало още на 31 август. До 13 септември се държеше в тайна. И тази сутрин излязоха едни големи афиши с неговия лик, в които пишеше, че е убит в Пирина. И тогава вече се разбра каква е работата.

КНИЖАРНИЦИТЕ

През Първата световна война в града има две книжарници. Едната се нарича "Светлина" /собственост е на рилчанина Стефан Николов/ и се намира под бившия окръжен съд. Другата е "Просвета" / на Георги Ефремов/ - на улица "Серска", до чаршийския мост. И двете продават дребни книжарски стоки, предимно канцеларски материали. Дълго време в книжарницата на Стефан Николов се получават и вестниците от София. Малко по-късно в центъра на града отваря врати и книжарницата на дядо Стоица Илиев "Ново училище", която обслужва главно малките ученици с тетрадки, моливи и други ученически пособия.

По това време интересите от художествената литература, не чак толкова големи, задоволяват пътуващи книжари, които отвреме навреме отварят своите сергии в центъра на града или пък с пълни куфари обикалят канцеларии, кантори, занаятчийски работилници и дюкяни, за да предлагат своята стока. А тя е била главно нашумели любовни романи, книжки за приключения в екзотични страни и мелодраматични песнопойки с покъртителни житейски истории.

Първата книжарница за художествена литература в града отвори около 1925 година Георги Стоицов /сина на Стоица Илиев/ в сградата на Популярна банка /сега ДСК/. Тя се наричаше "Лилия" и предлагаше книги със занимателно четиво, които будеха интерес сред населението.

Постепенно в малкото градче, обитавано главно от бежанци, чиято първа и непосредствена грижа бе най-напред да осигурят съществуването си, а след това всичко останало, започна да нараства интересът към художествената литература. С интерес се следяха вестниците, "Утро" и "Зора", които в подлистници публикуваха четиво с продължение.

Около 1933 г. Георги Коцалиев отвори срещу общината

книжарница "Отец Паисий". Постепенно се разширяваше кръгът на читателските интереси - от леко и развлекателно четиво, до съчинения с дълбоко патриотично, историческо, научно, познавателно и философско съдържание. По витрините се появиха книги, като романа на Д. Талев "Усилни години", "Подир сенките на облаците" от П. К. Яворов, "Илюстрация Илинден" от Хр. Силянов, "Пробивът" от Кр. Белев, "Солунските атентатори" от П. Шатев, "Хоро" от Антон Страшимиров, "Холера" от Л. Стоянов, "Земя" от Е.ин Пелин, "Макбет" от Шекспир, "Старите и нови българи" от Ю. Венелин, "Идиот" и "Престъпление и наказание" от Достоевски.

Все по-често по лавиците на книжарниците се срещаха и книги за децата. Най-често това бяха тънки книжлета с преразказани приказки или малки стихосбирки. През 1930 г. излезе от печат и първия български роман за деца "Златно сърце" от Калина Малина, който веднага спечели популярност. Затова с интерес се посрещна и следващата й книга - романът "Сирачета".

ФОТОГРАФИТЕ

Снимките, запечатали и съхранили атмосферата на Горна Джумая от онези години са дело главно на трима фотографи. Много от техните фотоси и до днес се пазят в албумите и архивите на гражданите като скъпи семейни реликви.

Първият фотограф в града беше Тодор Божиков, родом от с. Скрижево, Драмско. Той бе участвувал още 16-годишен в македоно-одринското опълчение и след 1913 г. се беше заселил в Горна Джумая. Ателието му бе до магазина на Ичко Стаменитов, на гърба на днешния ГУМ. Него често го виждахме, нарамил триножника и фотографската камера да обикаля града за външни снимки. Не пропускаше събори, градски прояви, неделни излети на приятелски компании, излезли на разходка семейства. Много граждани, които искаха "да излязат на кадро" /да се снимат/ и да увековечат някое важно събитие от техния живот, с удоволствие му позираха, докато той покрил главата си с черното покривало, нагласяваше камерата.

Около 1927 г. в града пристигна и Панталей Делев от с. Дебърско, Западна Македония. Неговото ателие "Фото Делев" се намираше до пресечката на "Пере Тошев" и "Т. Александров". Той беше по-възрастен, улегнал човек, малко тромав на вид, но много добър майстор.

Към 1932 година Горна Джумая се сдоби с още един фотограф - рилчанина Стефан Миленков, който се установи да живее тук. Неговото ателие "Фото Стефчо" бързо си спечели клиентела поради професионалните умения и добродушния характер на дребничкия, пъргав фотограф. Красивата червена сграда над "Сапунджи дере", срещу градската градина до мостчето, беше негова собственост.

Общински служители през 1923 г.

ПЕЧАТНИЦИТЕ

През 1919 година, когато с Ньойския договор се слага края на Първата световна война и съгласно него Струмица се откъсва от пределите на България, в Горна Джумая пристигат много бежанци. Сред тях е и печатарят Никола Деведжиев. Той веднага открива печатница "Гутенберг" зад днешната минерална баня. В нея през декември 1919 година се отпечатва първият вестник в Горна Джумая - "Македонска сълза" - независим орган на македонските бежанци , който има за задача да бъде знаме на българите, напуснали родните си огнища и приютени в майка България.

Доста по-рано, около 1913 г. в града вече е работила печатницата на Стефан Николов от Рила, която извършва предимно дребни услуги на населението - сватбени покани, обявления, афиши, служебни бюлетини, формуляри и др.

Около 1930 година своя печатница откри и ВМРО. Тя се наричаше "Македонско огнище" и се намираше на мястото на Младежкия дом - на площад "Мите Марков". В нея основно се отпечатваше вестника, който издаваше организацията - "Македонско огнище"

Часовникът в Горна Джумая

ЛЕДНИЦИТЕ

В горещите летни дни горноджумайци се разхлаждаха със студена лимонада, боза "шприц" или ароматен сладолед. В това разбира се, няма нищо неестествено. Но като знаем, че става въпрос за периода 1925-1929 г., когато в града все още няма прокарано електричество и лед не би могъл да се произвежда по изкуствен начин, възниква въпросът как все пак сладкарите и собствениците на няколкото содо-лимонадени работилнички са задоволявали нуждите на града от разхладителни напитки и сладолед?.

Отговорът на този въпрос се крие в съществуването на няколко "ледници" в града, от които през лятото се снабдяваха с лед сладкарите и търговците. Начинът на запазване на леда почти до есента е следният. В ниските места, западно от града, които тогава бяха предимно ливади, се отклоняваше вода от реката и през мразовитите зимни дни, след като замръзнеше, се получаваше доста дебел леден пласт. С кирки и секири отсичаха ледени блокове с определен размер, натоварваха ги на волски коли и ги докарваха в града, в дворовете на собствениците на "ледници". Самата "ледница" представляваше яма, дълга няколко метра, широка три-четири и дълбока около метър. На дъното се нареждаше пласт слама, върху нея - ред ледени блокове, после пак слама, отново лед и т.н. докато се изравни със земната повърхност. Отгоре се покриваше плътно със слама и се правеше покрив като на колиба от слама и ръженица. Уплътняваше се добре отвсякъде, за да не прониква южния вятър и топъл въздух. По този начин ледът се запазваше в добро състояние чак до август и септември. Оттук го закупуваха собствениците на содо-лимонадени фабрики в града - Михаил Янев, Иван Вълков, Симеон Георгиев, Атанас Кюпев и др.

В сладкарниците "Шар планина", "Кокиче" и "Македония" също имаха нужда от лед, освен за изстудяване на

разхладителни напитки, но и за получаване на вкусен и ароматен сладолед. Поради липсата на електрически ток и той се правеше ръчно. Съдът, в който поставяха сместа за сладоледа - яйца, мляко, захар и есенция, се слагаше в друг, по-голям съд, като се обграждаше околовръст с бучки лед. След това въртяха малкия съд на ръка да се трие в леда, докато от ниската температура сместа се втвърди. В резултат се получаваше много вкусен, ароматичен и най-важното, твърд сладолед.

От ледниците се снабдяваха с лед и продавачите на прясна дунавска риба /шаран, щука, "бяла риба"/ Гоце Кареков и Стефан "рибаря". Получаваха я по влака от Лом и благодарение на кошовете, пълни с лед, се запазваше по сергиите по три-четири дни в много добро състояние, въпреки горещините.

В края на 1929 г., когато акционерното дружество "Гранитоид" прокара електричество в града, първата машина за производство на лед марка "Линде" закупи търговецът на дървен материал и тютюн Добри Мишев. През 1933 година, след построяването на градските хали, закупиха още една машина.

КАФЕНЕТАТА

Кафенетата придаваха особен колорит на градчетата по онова време. Те бяха средищата, които имаха своя специфична роля в обществено-политическия живот. Там научавахме новините, там коментирахме съдби и събития или бистрехме световната и вътрешна политика.

В Горна Джумая около 1923 г. имаше няколко заведения от подобен род, но четири от тях заслужават по-специално внимание. Най-реномирано и солидно беше кафене "Охрид" на братя Арнаудови, което се посещаваше изключително от градския елит и висшите чиновници. Обстановката му бе "най-културна", тук се получаваха всички официални вестници, а кафето му бе предпочитано из чаршията от всеки търговец или занаятчия. Намираше се непосредствено до "чаршийския" мост на р. Бистрица.

По уличката, която води от Търговска банка надолу се спускаше дървената постройка на кафене "Интернационал". Около неговия съдържател Ташко Комитов, водач на анархистите, се събираха младежи, учители, чиновници, занаятчии. След атентата през април 1925 г. в църквата "Света Неделя" Ташко Комитов и някои от постоянните посетители на кафенето бяха арестувани.

В квартала "Вароша" под черквата, се намираше кафенето на социалистите. Там кафеджия бе Димо Кльонков. Всяка седмица се изнасяха беседи, лекции и сказки.

На площада, до старата община, се намираше пък кафенето на стария поборник за освобождението на Македония Никола Сатиев, участник в известното сражение при Аржанското езеро. Тук се събираха предимно бежанци от Кукуш, Гевгели, Струмица - все възрастни хора, които в безкрайни разговори и спомени заглушаваха мъката си по родния край. Тук се раждаха много патриотични идеи за възстановяване на някои традиции и обичаи, които поддържаха вечно жив народностния дух на българина от Македония.

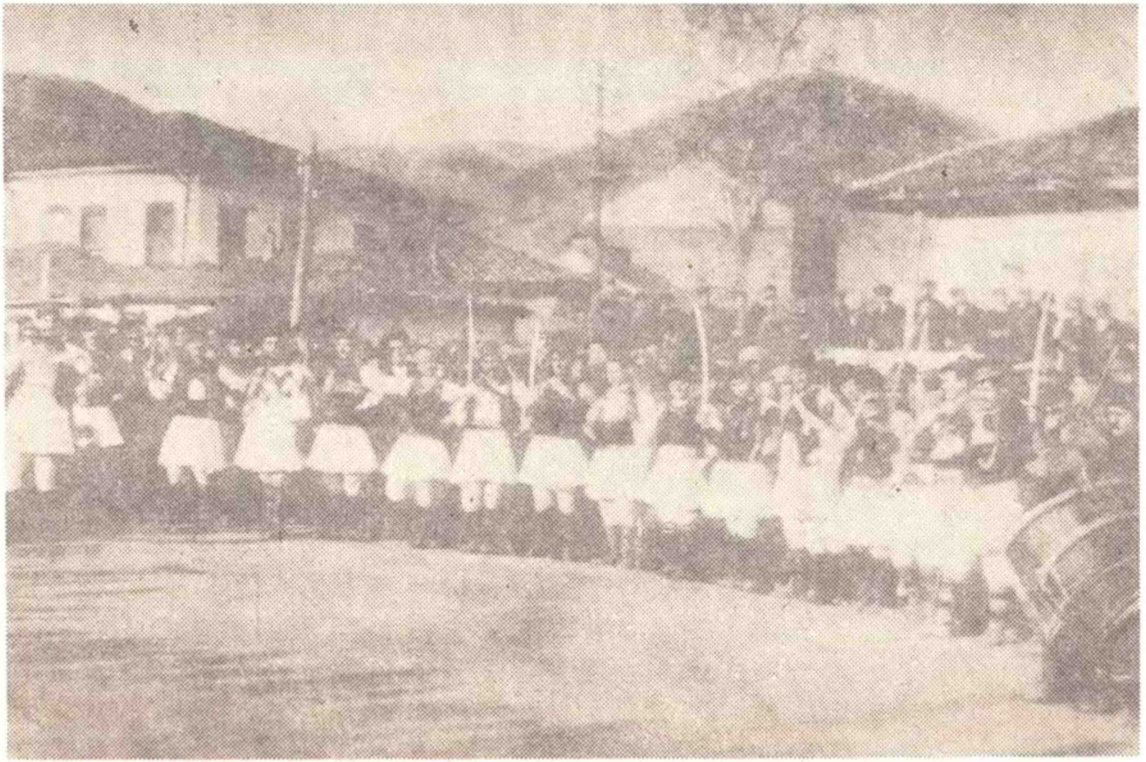

Русалийска група - януари 1924 г.

РУСАЛИИТЕ

В програмата на ансамбъл "Пирин" от години един от най-популярните танци е русалийския. Той бе пренесен в Горна Джумая след 1919 година от бежанците от Македония, които далеч от родния си край се връщаха в спомените си при него чрез своите обичаи и ритуали.

Русалийският танц бе особено известен и практикуван в три околии - Кукушка, Гевгелийска и Енидже-Вардарска.

В миналото средства за строеж на училища и църкви са се събирали главно чрез дарения на т. н. "спомоществователи". Различни ритуални групи, между които и русалиите, също са давали своя дан за общото дело - със събрани пари, ценни предмети и др. Русалийските групи в зависимост от големината на селището, са били съставени от 15-20 души. Изпълнявали са своите танци под съпровод на два чифта зурни и два тъпана, с истински саби. Облеклото им наподобява униформата на гръцките евзони - опинци, бели дзиври /тесни панталони/, вкарани в чорапите, бял плисиран фустан, бяла риза, джамадан /елек/ или чепкен /къса връхна дреха, ръкавите на която висят отстрани/ и малка арнаутска шапчица.

Този който води танца се нарича танчар и по правило е най-възрастният, най-опитният. Втори по значение е "балтаджията". Вместо сабя, той носи малка брадвичка, окичена с цветя. Играе срещу танчара и следи с поглед цялата редица на играещите, като спазва същата стъпка. Те двамата ръководят всеки танц на русалиите. Когато свърши играта, "балтаджията" с възглас "Охо-хо-хо-о-о-о" изтичва край редицата, докосвайки с брадвичката сабята на всеки русалия.

Русалиите играят своите танци от втория ден на Коледа и те продължават дванадесет дни, до Богоявление. На Коледа свещеникът им чете в черква молитва, след което те

вече не се чувстват християни, не се кръстят. Всеки има в групата си по един другар, с който ходи навсякъде и който го придружава дори в тоалетната и махайки непрекъснато със сабята си, го предпазва от зли духове. До дванадесетия ден никой от русалиите не се връща у дома си и няма връзка със семейството си. Строгият им морал забранява през това време всякакви връзки с жени. Докато трае обичаят русалиите спят в различни къщи по двойки - всеки с другаря си. За всеки стопанин е чест и гордост да покани в дома си русалии, да им окаже гостоприемство и даде подслон. Освен това се е смятало, че за къщата, в която отседнат русалии, годината ще бъде щастлива и благодатна. Любопитно е това, че макар и да не са се смятали през тези дни за християни, в която къща отиват да нощуват, русалиите правели на вратата кръст със сабите си.

Понякога в едно село се случва да се срещнат две русалийски групи и това обикновено води до сериозно стълкновение, а понякога и истинско сражение, в което влизат в действие дългите ножове и сабите. Ако селяните са по-благоразумни, за да ги разтърват - добре, ако не-има доста случаи на тежки наранявания и дори на смърт. И досега около Струмица и Гевгели съществуват останали отдавна русалийски гробища.

На Богоявление русалиите идват пак в църква и след отпуск свещеникът им чете молитва, след което отново се връщат към християнството.

През 1924 година в Горна Джумая възникна идеята да се построи нова църква на мястото на днешната поща със средства от русалийските игри. Възобновиха се на втория ден на Коледа, както е по обичая. Играха и следващите дни и събраха над 400 000 лева, които внесоха в Популярна банка. Но после общината отказа място за строеж и начинанието беше осуетено.

СЪБОРЪТ НА ПРАЗНИКА "СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Най-българският празник се честваше тържествено в някогашна Горна Джумая. Тогава се провеждаше и годишния събор в града. Учениците се строяваха на пл. "Македония" и след словото за славянските просветители, започваше съборът. На мястото до днешния хотел "Волга" - тогава широко незастроено пространство, започваше народното веселие. От близките села отвъд Струма, а и от Рилското корито, тук идваха празнично облечени и накичени с цветя хора. Всяко село си водеше музика и правеше свое хоро.

Понякога на площада се извиваха до десет хора.

Идването на бежанците от Македония внесе нови елементи в провеждането на събора. В неговата програма се включиха народни борби, както и надбягвания /"кушии"/.

Няколко дни преди празника в някое от бежанските кафенета се избираше комисия, чиято задача бе да организира състезанията и да събере средства за награди на победителите. Стартът на бегачите беше при Матевата градина /срещу ресторант "Мелник"/, а финала - на "чаршийския мост" пред бившата община. Тук се подреждатханаградите за най-добрите. За победителя в надбягването - агне, за останалите - дрехи, платове за костюм и т. н. И тук българинът не пропускаше да прояви чувството си за хумор - последният в състезанието получаваше най-тържествено глава праз.

Най-очаквани на събора обаче бяха борбите, за които идваха участници от Чепинското корито, Петрич, Свети Врач, дори от София. Състезанията се провеждаха на Ловния дом. Пред насъбралото се множество се бореха едновременно две-три двойки. Намазваха обилно телата и

кожените панталони на борците със зехтин. Докато траеше борбата свиреха кларинети и зурни, биеше тъпан. Щом плещите на единия състезател залепнеха на земята тъпанът започваше да бие ускорено, което означава, че е настъпила връхната точка в състезанието. След това двамата борци, хванати под ръка, обикаляха насъбралите се и събираха "парсата".

Борбите траеха два дни. Най-добрите, баш-пехливаните, се бореха последни. За тях премията беше по-специална - тригодишно теле, на чиито рога връзваха по една червена хилядарка. Победителят и неговия партньор, за който също бе предвидена премия, след състезанието, нарамили наградите тържествено под звуците на тъпана обикаляха града и събираха овациите на населението.

Тези борби се очакваха с интерес от всички. Известно е, че и дядо Никола Делчев, бащата на Гоце, като по-млад също е участвал в "надборванията" в Кукуш, а по-късно е редовен член на комисиите по провеждането им.

Такива борби в Горна Джумая се провеждаха до 1927 г.

ПЪРВОТО ЧЕСТВАНЕ НА ИЛИНДЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ

В Горна Джумая живееха хиляди бежанци от Македония, прокудени от своите родни огнища. Мнозина от тях бяха свързани пряко или косвено с трагичните събития около Илинденското въстание, имаха роднини и близки, загинали в него, или пък самите те бяха участници. Сега обаче трудно преживяваха, изпаднали в крайна беднотия. По онова време още нямаше поборническа пенсия за илинденци, а когато я дадоха след повече от четвърт век, мнозина от героите бяха измрели.

Та тези борци за свободата на Македония често обичаха да разказват на нас, по-младите, спомените си за въстанието, в което бяха участвували. Един от тях бе Андон Кьосето - известен още с участието си /заедно с Гоце Делчев и 4-5 души/, в пленяването на струмишкото бегче Назлъм бег, в аферата "Мис Стоун", участник в четите на Чернопеев и Сандански. Друг герой бе Илия Манолев /Дилбер Илия/ от кукушкото село Главанци, четник при Михал Попето, Христо Чернопеев, Кръстю Асенов, Дельо Калчев и др. Прекарал 22 дни с обсадената кукушка чета в Аржанското езеро, той с вълнение си припомняше моменти от паметната 1903 г. В Горна Джумая по това време вече живееше и Аргир Манасиев - гевгелийски войвода с повече от 10-годишен стаж като войвода на чета. Интелигентен, завършил Солунската католическа гимназия, учител и революционер. Или пък Матей Костов, влах-цинцарин, който с пушка в ръка се бе сражавал при Крушево и след разгрома на въстанието се бе установил в Горна Джумая.

През 1923 г. 20-годишнината на Илинденското въстание за първи път бе тържествено честване в града. ВМРО току що се бе обновила и под ръководството на Тодор Алексан-

дров замисляше действия срещу новия поробител на българите в Македония. Във всички градове, където имаше бежанци, бяха създадени културно-просветни братства. Те бяха в основата на честуванията на Илинденското въстание. На самия Илинден през 1923 г. в Горна Джумая се проведе голяма манифестация. Носеха се плакати и портрети на убитите видни дейци на движението като Гоце Делчев, Ичко Попчето, братята Петър и Сандо Китанови, Атанас Патоков и др.

По онова време още не бе настъпило разцепление в новата организация. Вестник "Илинден" излизаше под редакторството на Георги Занков и Арсени Йовков. По повод годишнината излязоха много материали и спомени за въстанието. Спомням си една голяма гравюра, която показваше съединените чети от Костурско на Васил Чекаларов, Пандо Кляшев и Иван Попов.

Манифестацията мина по централната улица "Серска", а знамето на културно-просветното братство "Илинден" се носеше от дядо Никола, градинар от с. Баница, Серско. /Покъсно през 1932 г. той ми разказваше, че е очевидец на убийството на Гоце и че през 1920 г. лично е извадил от гроба костите на верния син на Македония и ги е предал на Михаил Чаков, който ги донася в София/. Потокът от хора мина по черковния мост и край Джамията спря на пл. "Македония". Тук председателят на македонското културно-просветно братство говори за героичния подвиг на илинденци.

До към 1934 година подвигът на илинденци се почиташе редовно, но след това за дълго време се позабрави.

БОЛКА, НАРЕЧЕНА "МАКЕДОНИЯ"

Около 1922-1923 г. в България започнаха да се създават младежки организации на бежанците. Имаше македонска, тракийска и добруджанска, но най-активна бе македонската младежка организация. Тук, в Горна Джумая, както и в другите големи градове младите работеха с ентусиазъм, запазили скъпи спомени за родния край.

В Горна Джумая по това време бе обичайно да се провеждат младежки околийски сбирки. Насрочваха ги най-вече през зимните месеци /февруари, март/, когато младежта от село беше по-свободна и можеше да изпрати свои представители. В София бе основан Съюз на македонските младежки организации, който разполагаше с много добре подготвени оратори. Те бяха пет-шест души, които обикаляха България и на събрания и сбирки говореха много разпалено за родния край, за дълга на младите към него. Спомням си, един такъв оратор каза следното: "Двайсет и две годишният Даме Груев тури основите на ВМРО, която раздруса из основи турската империя, а ние, младежите, които сме събрани тук, какво сме направили досега?"

От балкона на кметството друг голям младежки оратор Димитър Тетизов, или както го наричаха Димче Тетизов, говореше вдъхновено: "...Французите ни питат: Кой ви научи да си служите с революционни средства? - Ние им казваме: Вие! Вие ни научихте. Вие най-напред направихте френската революция. Разкопайте вашите булеварди и улици и ще намерите още кости от Великата френска революция!"

През 1927 година в Белград, Загреб, Скопие, Битоля, Щип и Велес бяха арестувани около 40 студенти македонски българи и доведени в затвора в Скопие, където ги разпитва полицейския следовател Велимир Прелич. Нечовешки са условията в сръбските затвори, нямат край инквизициите и

"изобретателността" на мъчителите: горене с нажежено желязо, игли под ноктите, тежки побои до изгубване на съзнание... Двама полудяват, един е на смъртно легло, а друг - Тодор Попйорданов от Кочани, се хвърля под влака, за да избегне мъченията. За този процес развълнувано говори друг оратор - Любен Димитров. От владишкия трон в църквата "Света Богородица" в Горна Джумая той произнесе прочувствена реч, в която между другото каза: "Спомнете си подвига на тетовската девойка Мара Бунева. Тя срещна на улицата край Вардар мъчителя на българските студенти Велимир Прелич и го застреля. После сама тури край на живота си. И тя се беше обрекла на нашата мила Македония!"

В тези младежки сбирки участваха много младежи. Идваха от селата с музики, събираха се в читалището или отвън, на площада. Спомням си, че през август 1925 г. Съюзът беше насрочил конгрес.. Той се проведе в салона на тютюневия склад на Мануил Салтел. Събраха се представители на младежките македонски организации от цяла България. Симеон Евтимов, председател на конгреса, отговаряше на поздравленията на гостите на немски, френски и английски, разговаряше свободно с чуждестранните журналисти на родния им език. Голямата му начетеност и култура направиха впечатление на всички.

В онези години през летните месеци младежките организации в града често организираха различни увеселения: въздържателното дружество "Трезвеност", македонското женско дружество, културно-просветното братство, младежката организация. Спомням си, на едно такова увеселение, градската градина бе уподобена на географската карта на Македония - с табели, указващи местонахождението на различни градове. Беше оживено, весело, работеше бюфета, а младите хора се разхождаха из алеите и се замеряха с конфети и серпентини. Така бе до късно през нощта. Тези сбирки и увеселения продължиха до 1934 година.

ВОДОСНАБДЯВАНЕТО

Един от тежките проблеми на населението в града по онова време бе снабдяването с питейна вода. То ставаше главно с множество изкопани бунари /кладенци/, чиято вода беше блудкава и безвкусна. Хигиената също бе на много ниско ниво и това бе причина за многобройните болести, инфекции и епидемии сред населението.

В централната част на града, на площада, където е сега паметника на Гоце Делчев, имаше кладенец с помпа, който обслужваше по-голямата част от живеещите наоколо граждани. Но който искаше да пие хубава, студена и вкусна вода отиваше да си налее от "студения извор" в североизточния край на града, близо до джамията.

Едва през 1934 година, когато в общината започна работа инж. Петров от Дупница, се задвижиха нещата около прекарване на водопровод до града. Главен инициатор и радетел за това дело бе инженерът. Водата бе хваната от един каптаж, малко над сегашния плаж, който отстоеше на около 3 км от града. Малко по-късно и по улиците на града, по кръстовищата, започнаха да изникват множество чешми. Постепенно навлязоха и в дворовете на гражданите. Като количество водата не бе много, но задоволяваше нуждите на малкия градец, чиито къщи бяха предимно едноетажни.

На няколко места в града имаше и чешми от които бликаше гореща минерална вода. Те бяха изключително откъм десния бряг на река Бистрица - до големия тютюнев склад на Панайот Райнов в центъра на града, до печатница "Гутенберг" /зад сегашната баня/ и под "Владишкото". Това бе изключително удобство за домакините, които и в най-студените зимни дни разполагаха с топла вода за своите семейни нужди.

Гостите на Македонския събор, февруари 1933 г.

ВЕЛИКИЯТ МАКЕДОНСКИ СЪБОР

1933 година

Много български градове приютиха бежанците от Македония, дошли тук след Илинденското въстание и войните от 1913 и 1918 г. В столицата те бяха най-много, обединени в дружества - Битолско, Велешко, Кумановско, Кукушко и др. В по-малките градове се създадоха т. н. "културно-просветни братства на българите от Македония", които не се разделяха с надеждата, че един ден отново ще се върнат в родните огнища. Водеха действително активен живот - организираха вечеринки, честванията, изнасяха сказки и беседи за видни дейци на национално-освободителното движение.

През м. февруари 1933 г. в Горна Джумая се проведе голям национален събор на българите от Македония. От Варна и Пловдив, Плевен и Асеновград, Бургас и София към Горна Джумая се стекоха над хиляда бежанци. Малкият град се видя в чудо. В студения февруарски ден теснолинейката от Дупница едва влачеше препълнените си с хора открити вагони. Създадената добра организация от страна на домакините помогна по-лесно да се преодолеят трудностите. Трогателна картина представляваше посрещането на делегатите от местните граждани. След това гостите бяха разквартирувани по къщите.

Навсякъде ги посрещаха топло и с обич. Бедни бяха бежанските къщи откъм имане, но затова пък хората в тях широко отвориха сърцата си за своите братя по съдба. Срещаха се близки, завързваха се нови познанства. До домашното огнище оживяваха незаглъхващи спомени за свиден роден край и скъпи хора. Еднаквата нерадостна съдба бе сродила всички, превърнала ги бе в едно голямо семейство.

тво.

В неделния ден на пл. "Македония" се откри съборът на бежанците. За председател бе избран старият революционен деец кукушанецът инж. Христо Станишев. Делегати от чужбина приветствуваха събора. Най-напред говори хърватинът Марко Дошен. Той напомни прословутия израз, който сърбите често използуват: "Това що е ваше, е и наше, но това що е наше, не е ваше!" Неговата реч и до днес си спомням. Големи симпатии със словото си предизвика снахата на д-р Христо Татарчев, основателя на ВМОРО. "Въпреки, че съм швейцарка, каза тя, децата си съм възпитала в патриотичен дух, както дядо им Христо и баща им Асен - да обичат родния край, макар и далеч от него!"

Изказаха се още чужденци, делегати от страната, поднесоха приветствия представители на добруджанските, тракийските и одринските българи, чиято съдба е сходна с тази на бежанците от Македония.

Съборът продължи целия ден, а в понеделник в читалищния салон се откри конгресът на бежанците. Прочувствено слово произнесе директорката на сиропиталище "Битоля", в което се възпитаваха деца-сирачета на загиналите от войните от 1913 и 1918 г. Тя с остри думи заклейми човеконенавистната война и апелира за материални помощи, за да бъдат отгледани тези невинни души, жертви на политическото безумие.

Конгресът завърши с избирането на национален комитет на бежанците, начело с прилепчанина Георги Кондов.

ПАМЕТНИКЪТ НА МАКЕДОНСКИЯ ЧЕТНИК

През лятото на 1933 г. в северната част на площад "Македония" бе издигнат паметника на македонския четник. Той не изобразяваше конкретна историческа личност - не бе нито Даме Груев, нито Гоце Делчев, нито Тодор Александров. Беше образ-символ на онези, които не пожалиха живота си за свободата на Македония.

Паметникът бе много внушителен. Македонският четник беше изобразен с формата на новата организация - с пелерина, с полувоенни дрехи, на главата с особена шапка, каквито носеха македонските четници. Те бяха кожени, отпред с монограм с кръстосани револвер и нож и надпис "Независима Македония". На върха си шапките имаха пришито куршумче. А долу, в краката на четника, имаше гранитен венец с надпис околовръст: "Солун, Серес, Битоля, Струмица, Скопие".

В деня на откриването говори Виктор Бойчев, син на горноджумайския войвода Ичко Бойчев. Той беше завършил американския колеж в Симеоново и бе много начетен мъж. Думите му бяха силни: "Четнико, ти, който си погледнал на запад и гледаш към Македония! ...И ние не сме я забравили, и ние мечтаем за нейната свобода!"

После говориха и други оратори. Димитър Михайлов от Македонския младежки съюз в София говори, че младите хора не трябва да забравят борбата, припомни, че повечето учители в Македония са били войводи и четници - и Даме, и Гоце, и Георги Сугарев и много други. Много от тях са били възпитаници на известната Солунска гимназия. И всички са се посветили на делото за освобождението на Македония.

В долния край на площада имаше едно малко балконче. Оттам още през 1924 г. Никола Коларов - председател на

Македонското младежко дружество "Вардар" заяви пред студентите, които беше довел:

"Само на 25 км от тук в Калиманското поле, нашите братя извикаха:

"Тирани, чудо ще направим,
ний чуждо иго не търпим!
С юнашка кръв ще ви удавим
и пак ще се освободим!"

Тогава чухме за първи път този куплет и ни направи много силно впечатление. Не знаехме кой го е написал, но много ни допаднаха тези горди думи. Едва по-късно, когато стана широко известен маршът на македонските младежки организации, разбрахме, че това четиристишие е само припевът му. Началото бе не по-малко вълнуващо:

"Изгрей зора на свободата,
зора на вечната борба,
изгрей в душите и сърцата,
на всички роби по света!"

С този марш младежите от Македонската организация отиваха на всяко тържество, като пееха въодушевено.

А що се отнася до паметника на незнайния македонски четник, след 1934 г., когато забраниха всички политически партии и организации, бе забравен напълно - без почит, без венци и цветя. Просъществува така още десетина години. Изчезна през есента на 1944 година.

ЮБИЛЕЯТ НА ПРОФ. АЛ. БАЛАБАНОВ

Безспорно една от колоритните личности в нашия културен живот през първата половина на века беше проф. Александър Балабанов- изтъкнат български литературовед, преводач и литературен критик. Завършил класическата филология в Лайпциг, през 1904 г. се завръща в България и отдава своите сили за разцвета на родната култура. Превежда "Фауст" от Гьоте и други творби от немски автори, трагедиите на Есхил, Софокъл и Еврипид, басните на Езоп, комедиите на Аристофан. Той пръв изтъква художествената стойност на "Записки по българските въстания" на Захари Стоянов и го утвърждава като писател. Основава специалността "класическа филология" в Софийския университет и оглавява новосъздадената катедра.

През януари 1934 г. в София тържествено беше честван 55-годишния юбилей на професора и 30-годишната му културно-просветна дейност. Тъй като проф. Ал. Балабанов е роден в гр. Щип и много от земляците му след 1913 се озоваха в България, а някои от тях окончателно се установиха в Горна Джумая, тук също решиха да честват юбилея на именития си съгражданин.Културно-просветното дружество създаде юбилеен комитет, оглавяван от Гьорче Попангелов - председател на дружеството. От името на общината и този комитет отправиха покана към професора и за всеобща радост получиха съгласието му да участва в тържеството.

В един мартенски ден на 1934 г. за първи път имахме възможност да видим на живо и да посрещнем изтъкнатия учен, който се придружаваше от няколко културни дейци, между които и младия писател Димитър Талев. При тогавашния неособено богат културен живот, това представляваше цяло събитие. Салонът на читалище "Съгласие" бе препълнен. Присъствуваше цялата общинска управа, начело

с кмета Панайот Тасев, местният елит, много ученици, чиновници и занаятчии.

Юбилейният комитет се беше постарал тържеството да съответствува на ранга и авторитета на юбиляра. Най-напред обширно слово произнесе Гьорче Попангелов. Той представи най-подробно обществено-полезната и културно—просветна дейност на проф. Балабанов, като изтъкна неговите заслуги към родната култура.

След това в специално подготвената литературна програма ученички от гимназията рецитираха ранни стихотворения на юбиляра, изпълниха творби от немски и старогръцки автори, преведени от него. Ученичката Мария Михайлова рецитира стихотворението "Бурени" Силно трогнат, проф. Балабанов благодари за оказаната му голяма почит. Развълнуван той разказа за творческата история на стихотворението "Бурени", написано с "болка на сърцето" на моста над Вардар в гр. Велес през юни 1913 г., когато и той, както и много други българи, е трябвало да напусне родния край. Говори дълго за мъката и носталгията, които са обхванали с пипалата си сърцата на хилядите нещастни бежанци, прокудени от родните огнища.

Тази среща с високо ерудирания български учен беше цяло събитие в културния живот на Горна Джумая. Будното население изрази обичта и почитта си към своя земляк спонтанно и непринудено. След тържеството участниците в него си направиха снимка за спомен на стълбите пред читалищния салон.

ПЪРВИТЕ РАДИОАПАРАТИ

Известно е, че първото българско радиопредаване се излъчва през ноември 1929 година. Инициатори са група ентусиасти - инженери и техници от София, които използуват създадената от тях малка радиостанция. През 1930 г. започна да функционира предавателят "Родно радио", който година по-късно е преименуван на Радио София.

Предаванията не са редовни - два-три пъти седмично, по около три часа дневно - информация от БТА, съобщения, борсови сведения, реклами и музика. Поради малката мощност на предавателя програмата се слуша предимно в София. По-късно - през март 1934 г. влиза в действие нов предавател в Павлово, който е с по-голяма мощност и дава възможност програмата на Радио София да се слуша и на много места в провинцията.

В Горна Джумая първият радиоприемник закупи зъболекарят д-р Ангел Миловански. Чрез него на 19 май 1934 г. в града научихме за извършения в столицата държавен преврат от Военния съюз и политическия кръг "Звено".

След като през 1937 г. бе построен големия предавател на Вакарел и програмата на Радио София се увеличи на 8-9 часа дневно, интересът към радиоприемниците значително нарасна.

Първият търговец в Горна Джумая, който започна да продава радиоапарати беше Кочо Толев. Той предлагаше българския приемник "Ира", който бе много опростен и без скала за избиране на станции. Само с едно копче в две положения слушателите можеха да "хващат" Радио София или немската радиостанция "Донау", предаваща на български език.

Холандските радиоприемници "Филипс", които малко по-късно излязоха на българския пазар, бяха с високо качество и голяма селективност. В Горна Джумая те се

продаваха от манифактуриста Шаламанов, в чиито магазини можеха още да се закупят грамофони и грамофонни плочи. След време Шаламанов стана представител и на немската фирма "АЕГ", чиито радиоприемници също се търсеха.

През 1937 г. в града откри представителство и фирмата "Телефункен". То се намираше в електробюрото на инж. Андон Евтимов, в което се продаваха и ремонтираха радиоприемници и грамофони.

НОВАТА ГАРА

До декември 1930 година от Радомир до Петрич железопътната линия беше теснолинейна, а влакчето наричахме "дековилката" или пък на шега - "чайника". От Петрич до Горна Джумая то пътуваше 8-9 часа. Клатушкаше се бавно, неуверено, често излизаше от релсите, наместваха го обратно на линията и пак продължаваше своя път.

Старата гара на Горна Джумая беше на около 3,5 км по Покровнишкото шосе. По него редовна връзка с града осигуряваха каруцарите и файтонджиите. Имаше около двайсетина каруци, които пренасяха стоките до града. Най-често пристигаха чували с брашно, тъй като в града имаше 7-8 брашнарски склада - на братя Аладжови, Славкови, Бугарчеви и др. по-дребни търговци. На разположение на пътниците пък бяха десетина файтона.

В края на 1930 г. бе готова нормалната жп линия Радомир - Дупница. По онова време бях войник в Радомир и помня, че по случай откриването на линията цяла седмица се упражнявахме да поздравяваме царя, но се оказа, че той няма да дойде, а на тържеството пристигна министър-председателя Андрей Ляпчев.

След седем години бе пусната в действие и отсечката Дупница-Горна Джумая. Откриването на новата линия и гарата стана през октомври 1937 г. Беше празник за целия град. Бяха обявили пак, че ще присъствува царя. От гарата до площада край пътя имаше шпалир от хора, които чакаха да го видят. Този път той наистина дойде придружен от цяла свита министри, заедно с министър-председателя Георги Кьосеиванов.

Прокарването на нормална жп линия до града бе от голямо значение най-вече за търговците, които получаваха стоки от София и вътрешността на страната. Вече не се налагаше да ги прехвърлят в Дупница на "дековилката", а идваха директно за по-кратко време и с по-малко разноски.

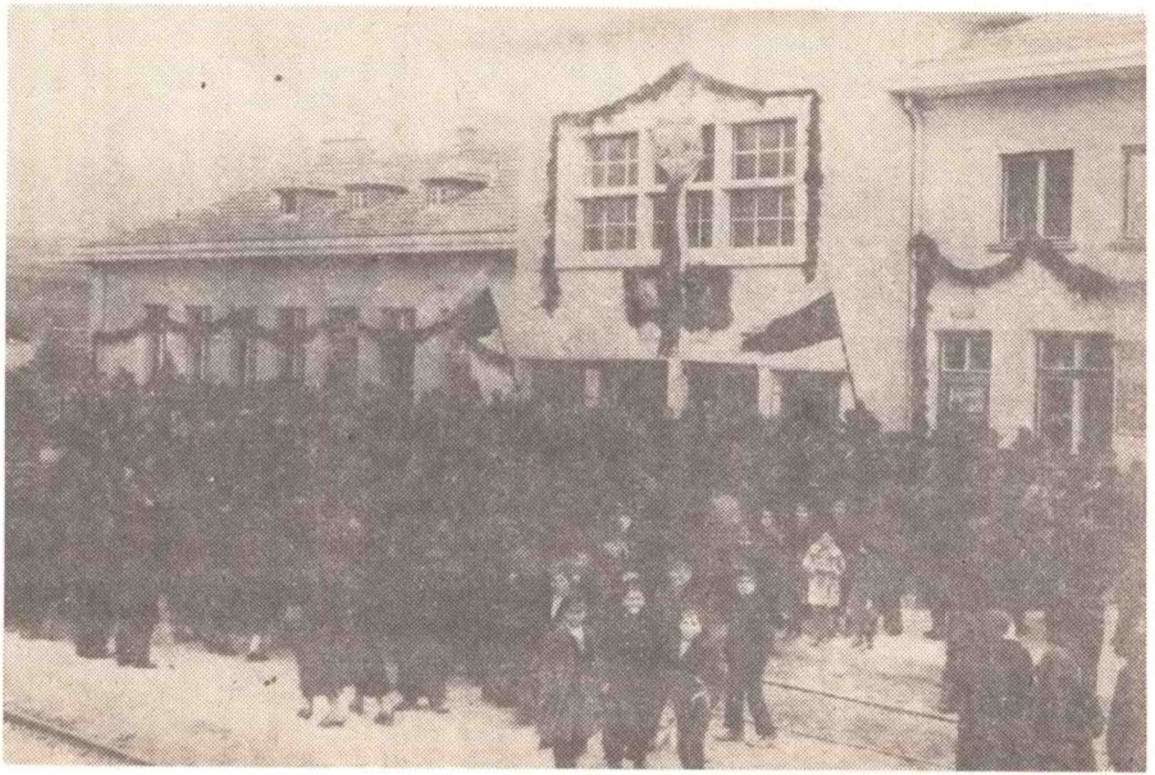

Откриване на новата жп гара, октомври 1937 г.

МОИТЕ СРЕЩИ С ДИЛБЕР ИЛИЯ

Навярно читателите си спомнят българския филм "Мера според мера", който предизвика големи дискусии. Сигурно обаче не всички знаят, че първообраз на главния герой Дилбер Танас е старият революционер Дилбер Илия /Илия Манолев/, който до дълбока старост живя в Благоевград. Той беше интересна, колоритна личност, умееше увлекателно да разказва случки от своя бурен живот. Това най-често правеше в зимните вечери в кафенето на земеделците или пък при дългите разходки, които правехме край река Бистрица.

Роден в Кукушко, рано влиза в допир с дейци за освобождението на Македония и още съвсем млад с 2-3 свои другари отива пеша в София при Гоце Делчев, за да му заяви, че иска да го изпрати като войвода на чета в Македония. Гоце изпитателно го поглежда и му казва: "Добре, ще те направя войвода в Кукушко, но ако, да кажем, баща ти или чичо ти издадат някоя тайна...ти знаеш колко строги са нашите закони... ще можеш ли да ги накажеш според нашия устав?" Той отговаря: "Баче Гоце, нека да помисля тая нощ, утре ще ти отговоря." На утрото Гоце го пита: "Е, Илийчо, спа ли добре тая нощ?" "Море, баче Гоце, хич не съм спал." "И какво намисли?" "Не мога - рекъл Илия - не мога." "Е, затова ще те пратя на друго място четник, при Чернопеев в Горноджумайско. Ще научиш правилата, революционния живот, пък тогава аз знам какво да направя."

И започва революционния път на Дилбер Илия, в поголямата си част свързан с Христо Чернопеев. Навсякъде е с него - в Горноджумайско, Кукушко, Гевгелийско, Дойранско, Малешевско...Затова и спомените му за Чернопеев бяха най-много. Ето един от тях, както ми го е разказал:

"През 1902 г. Чернопеев беше струмишки войвода. Вед-

нъж, когато през есента бродехме по Беласица окъсани и гладни, рече: "Аз заминавам към Кукушко и Дойранско да нагледам четите. С тази бележка ще отидете при дядо Герасим, струмишкия владика, да ви даде малко пари да купим шаяк за дрехи. Ето, влизаме вече в октомври, зима иде." Рече и замина. Когато се върна, най-напред попита за парите. Показахме му отговора на бележката, който гласеше: "Нямам пари да давам, за да ги пилеете по софийските шантани!" Той само завъртя глава и нищо не рече. След няколко дни ме извика: "Илия, облечи се по-дрипаво, придай си вид на ненормален, мушни два нагана в пояса и отиваме при дедо владика."

Влязохме в Струмица. Пазарен ден, много народ. Чернопеев - с магарето напред, аз -след него, зяпам насам-натам, правя се на улав, той ме навиква отвреме навреме. Така без да събудим подозрение стигнахме до Орта джамия, където беше митрополията. Този ден плащаха заплатите на учителите. Излезе едно даскалче. "Вътре ли е дедо владика?" "Вътре е." "Има ли някой при него?" "Не, сам е." Чудесно, това и чакахме. Влизаме. Дядо Герасим пише в един голям тефтер и не ни обръща никакво внимание. Чернопеев казва: "Дядо владика, това е моето момче, искаме да го женим, но момата е малечка, та дойдохме да молим да ни дадеш разрешение вула да изкараме." "Елате друг път, сега не мога, плащам заплатите на учителите". Тогава по знак на войводата извадих нагантите и ги насочих към владиката, а Чернопеев извика: "Дедо владика, тук е Чернопеев!" Владиката се стресна и опули очи. "Дедо владика, ти ли писа тая бележка?" "Да." "Ние ти искахме пет лири. Знаеш ни положението. Искаме да купим шаяк, за да се облечем и да можем да прекараме зимата. Нашият народ е беден, няма от кого друг да вземем. И не отиваме да ги пием по софийските шантани, както ти пишеш. Искахме пет, сега те глобяваме десет да дадеш. Иначе...знаеш как наказваме..." "Ще видя, ще видя" - разбърза се владиката. Отвори чекмеджето,

прави, струва - две лири не стигат. Помоли да го почакаме до утре. Дори честна дума даде. И наистина, на другия ден ги натамани..."

Дилбер Илия /Илия Манолев/ бе напет, хубав мъж. Дори когато бе вече над осемдесетте години, бе все така изправен, горд, с малка брадичка, която му придаваше още по-голямо достолепие. Не напразно го бяха кръстили "дилбер" /хубав, красавец/. Старите бежанци от Македония много го почитаха и уважаваха, авторитетът му сред тях беше безспорен, извоюван в един неспокоен, бурен живот, посветен на освобождението на този изстрадал български край.

Паметникът на македонския четник, август 1933 г.

КООПЕРАЦИЯ "УСПЕХ"

През късната есен на 1941 година се сложи началото на първата занаятчийска кооперация в града. По това време занаятчиите все по-трудно успяваха да се снабдят с материали, пазарът обедняваше непрекъснато, стоките изчезваха, за да се появят на баснословни цени, предлагани от черноборсаджиите.

За да излязат от това неблагоприятно положение група занаятчии в Горна Джумая, предимно шивачи /в града имаше 8-10 шивачници/, решиха да образуват кооперация,която да ги избави от експлоатацията на търговците спекуланти.

И така, в един ноемврийски ден на 1941 г. бе образувана занаятчийска кооперация "Успех", в основата на която бяха 7-8 занаятчии. Още същия ден организаторите обиколиха по-големите работилници, за да агитират и привлекат нови членове. Записаха се около 30 занаятчии, които веднага внесоха и дялов капитал от по 500 лева.

Кооперацията бе узаконена и регистрирана в София и веднага започна снабдяването с материали на редовните им цени. Въпреки многото трудности, които й се създаваха, кооперация "Успех" продължи съществуването си, като в нея навлизаха все нови и нови членове - обущари, шапкари, дърводелци, железари и др. Кооперацията избра свой управителен съвет с председател, касиер и магазинер, които изпълняваха задълженията си без да получават за това възнаграждение. Стоката идваше чрез Популярна банка, а магазинерът я раздаваше по списък на нуждаещите се .

В периода след Втората световна война народът страдаше от големия недоимък, беше оголял и обосял, магазините бяха празни. Ръководството на кооперация "Успех" достави 20 тона стари автомобилни гуми и започна производството на обувки "Пиринки", "Алпинки", опинци, които бързо се изкупуваха от населението. За няколко години капиталът на кооперацията нарасна и тя закупи собствени сгради за канцеларии и магазини.-

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Вместо предговор 3
2. Градчето - първи впечатления 5
3. Горноджумайска Бистрица 7
4 Поминък и занаяти 9
5. Преди за започне денят 11
6. Медицинското обслужване 13
7. "Македонска сълза" 15
8. Читалище "Съгласие" 17
9. Училищата 21
10. Пощата 23
11. Ханове и хотели 25
12. Първите автомобили 27
13.Градът светва 29
14. Градската градина 31
15. Убийството на Алеко Паша 33
16. Книжарниците 35
17. Фотографите 37
18. Печатниците 39
19. Ледниците 41
20. Кафенетата 43
21. Русалиите 45
22 Съборът на празника "Св. св. Кирил и Методий" 47
23. Първото честване на Илинденското въстание 49
24. Болка, наречена "Македония" 51
25. Водоснабдяването 53
26. Великият македонски събор 55
27. Паметникът на незнайния македонски четник 57
28. Юбилеят на проф. Ал. Балабанов 59
29. Първите радиоапарати 61
30. Новата гара 63
31. Моите срещи с Дилбер Илия 65
32. Кооперация "Успех" 69

АВТОРЪТ ПРАВИ ДАРЕНИЕ
С НАСТОЯЩЕТО ИЗДАНИЕ НА
ПЪРВИЯ МЕЖДУНАРОДЕН
ПАНАИР, ПРАЗНИК,
ФЕСТИВАЛ И КОНКУРС
"ДЖУМАЯ - 94"

Борис Керемидчиев

НЯКОГА В ГОРНА ДЖУМАЯ

Българска, II издание

Литературна обработка и редактор
Николай Керемидчиев
Художник на корицата
Цветанка Грънчарова

Формат 16/60/84. Печатни коли 4,5.
Тираж 1000. Поръчка № 521

Издателство "СТРИМОН ПРЕС"

"ПИРИН-ПРИНТ" , ЕООД, Благоевград

ISBN 954-8089-03-3